

Bromová, Veronika

Závěr

In: Bromová, Veronika. *Textová struktura nejstarších českých listin se zvláštním zřetelem k vývoji formuláře*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2009, pp. 367-370

ISBN 9788021050051

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123907>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

3. ZÁVĚR

3.1.

Záměrem, jímž byly vedeny práce na předkládané studii a jež jsme se pokusili alespoň částečně naplnit na předcházejících stránkách, bylo bližší prozkoumání vybraných aspektů jazyka nejstarších českých listin. Primární pozornost byla věnována oblastem a jevům, které lze pokládat za nejcharakterističtější pro danou komunikační oblast i příslušné textové typy. Jmenovitě byly vybrány otázky kompozičních strategií a zvláště formuláře v jeho stabilních konstitutivních rysech i v jeho proměnlivosti.

Shrnutí dosažených poznatků v žádném případě není jednoduchou záležitostí. Důvodů je více a jsou různého druhu. Nezanedbatelnou roli v tom jistě hraje skutečnost, že dosavadní zpracovanost těchto otázek v sekundární literatuře je poměrně malá a v bohemistickém kontextu nejsou plně rozvinuty nejen konkrétní výzkumy, ale ani příslušné teoretické a metodologické zázemí. V určité míře mohly být využity studie z jiných prostředí, zvláště německojazyčného, ani jejich adaptace však není prosta obtíží. Práce je tak orientována z rozhodné části materiálově-empiricky, přičemž určitá různorodost konkrétních dokladových dat v jistých ohledech poněkud brání zobecnění.

Bezvýznamná není ani otázka reprezentativnosti excerpovaného materiálu. Zvolené edičně zpřístupněné texty umožňují značně kvantitativně rozšířit zkoumaný korpus za cenu snad přijatelného dílčího snížení přesnosti, jež je navíc možné alespoň částečně kompenzovat. Daný časový rámec umožňuje sledovat počátky etablování češtiny jako jazyka administrativních písemností a následný vývoj ve zhruba střednědobém intervalu téměř sedmi desítek let. Toto vymezení představuje určitý zvolený kompromis mezi více možnostmi, které mají vesměs své výhody a praktické domény, jakož i specifická omezení. Myslitelná by byla detailnější analýza dokladů z kratšího období, případně rozbor určité užší množiny textů konstruované jako reprezentativní vzorek. Tento postup by umožnil podrobné zpracování vybraných památek případně i na základě rukopisných originálů, patrně by takto byla lépe postižena souvislost jednotlivých jazykových plánů, případně i mimojazykové okolnosti by při menším množství textů mohly dojít širšího zohlednění.

Také opačný postup by měl své opodstatnění; rozšířením časového záběru a množství materiálu by bylo možné zachytit vývojové tendence delšího trvání, například i souvislost pozdní staré češtiny s dobou střední, proměňování komunikačních konvencí na prahu novověku a další roviny. V daném rámci by však zpracování výrazně rozsáhlejšího souboru dat bylo nutně schematictější, případně omezené na úzký výběr sledovaných aspektů. Při vytváření omezeného vzorku dokladů z rozsáhlejšího časového úseku by se ještě prohloubi-

ly problémy s posuzováním reprezentativnosti výběru, nadto by neodpadla potřeba alespoň předběžného zpracování veškerého materiálu kvůli ověření kritérií.

Další vymezení se vedle časového rámce týká textovětypové charakteristiky korpusu. Sem byly po dílčím vyhodnocení širší báze zahrnuty pouze listiny, zvláště pro svou relativně ostrou formální vymezenost a důležitost v dobové právní praxi. Opodstatněný a zdůvodnitelný by byl opět posun oběma směry. Tematické či formální omezení na určitou skupinu textů by nicméně v rámci českého materiálu mohlo způsobovat problémy s kontinuitou dokladů, rovněž průkaznost dosažených poznatků by byla specificky determinována. Širší spektrum textů by naopak skýtalo zřejmé výhody, zvláště pak diferencovanější evidenci, bez dalších omezení na jiných úrovních by ovšem nejspíše vyvstaly potíže s praktickou proveditelností.

3.2.

Přes nastíněná omezení a obtíže lze ve stručném souhrnu vyzdvihnout některé dosažené poznatky.

Především prozrazuje zpracovaný materiál poměrně značnou rozvinutost a diferencovanost výrazových prostředků česky psaných listin od doložených počátků jejich výskytu. Tato skutečnost jen podporuje předpoklad, že poměrně pozdní prosazení češtiny do písemností právního charakteru nebylo do značné míry dáno aspekty v užším smyslu jazykovými, nýbrž že zde svou roli patrně sehrály spíše momenty mimojazykové, mimo jiné jistě pochopitelná konzervativnost a setrvačnost zavedené administrativní praxe. Okolnost, že už nejstarší doložené texty z této oblasti vykazují dost vysokou obsahovou i formální úroveň a že i po funkční stránce jistě snesly srovnání s dobovými kritérii, lze přirozeně do značné míry vysvětlit využitím latinských vzorů. Tento jazyk byl běžným médiem dané sféry v západní a střední Evropě po celý středověk, a i v následujícím období si zachoval svou důležitost. Jak u písařů formulujících text, tak i u ostatních, kteří na něm byli na profesionální úrovni zainteresováni, lze předpokládat vzdělání, ale i konkrétní zkušenosti na bázi latinských textů.

Oblastmi, v nichž se úzus češtiny ve zkoumaném kontextu nejmarkantněji dotvářel – v souladu s funkčními požadavky a pod vlivem zmiňovaných vzorů – byla přirozeně slovní zásoba, dále syntax a pochopitelně styl. Jedním z důležitých procesů sledovatelných na zkoumaném materiálu je tak postupné tříbení a přizpůsobování formulací jazykovému úzu. Dalším rozhodným momentem je pak ustalování formuláře na jedné straně a rozšiřování diferenciačních možností na straně druhé. Oba tyto trendy mají zřejmě mimojazykový základ

představovaný snahami po jisté unifikaci a efektivitě výrazu, respektive potřebou rozlišovat nuance v právních či věcných vztazích apod. Nepřehlédnutelná je ovšem i souvislost obou těchto aspektů s vlastnostmi jazykového systému; jmenované společenské, a tedy i komunikační intence bylo třeba verbalizovat, ať už prostředky dostupnými již v aktuálním úzu, nebo na úrovni inovací.

Nesporně velmi zajímavé pole na pomezí historické sémantiky a historické pragmatiky, jaké by představovalo zkoumání stavu i proměn sociálních a komunikačních struktur na základě jejich reflexí v jazyce dobových textů, muselo být vzhledem k primárnímu tématu práce ponecháno z valné části stranou a omezuje se zde na dílčí poznámky k relevantním zkoumaným případům.

Ze zkoumání vyplynulo, že určitý formulář česky psaných listin se začal utvářet už v předhusitské době. Neexistoval od počátku výskytu českých listin, zvláště ojedinělé listiny ze sedmdesátých a osmdesátých let čtrnáctého století se ve formulaci některých svých částí výrazněji odlišují od pozdějších dochovaných českých kusů. K určitému ustálení došlo asi na počátku a v průběhu prvního desetiletí patnáctého století, i když ani v této době nebyl ještě vypracován zcela jednotný formulář.

Ve vyjadřování jednotlivých formulí panuje značná rozrůzněnost, hojně je využívána synonymie. Synonyma přitom najdeme nejen jako varianty jednoho vyjádření, ale také vedle sebe v synonymních řadách pro zpřesnění formulací. Stejnou funkci mělo i užívání antonym.

Také na úrovni převážně kvantitativního vyhodnocení dokladů, jehož nevýhodou je nutně určitá schematičnost, výhodou naopak přehlednost takto prezentovaných získaných dat, lze ukázat zřetelné tendence. Očekávatelné je přirozené zjištění, že materiálu v průběhu sledovaného období přibývá. Oproti ojedinělým exemplářům v rámci desetiletí v nejstarší fázi (k určitému zlomu v nárůstu počtu česky psaných listin dochází však ještě v rámci této etapy – několik let před koncem čtrnáctého století) se od počátku patnáctého století setkáváme s množstvím listin každý rok, byť v poslední sledované etapě pokrývající období husitských válek můžeme sledovat opět určitý mírný úbytek listin (srov. přílohu 2).

Z hlediska geografického rozložení podle místa vydání obsaženého v dataci je dostatečně reprezentativně pokryto celé území českého jazyka, jako přirozená centra mocenská, právní, a tedy i administrativní se jeví oblasti jižní Moravy, jižních Čech a pochopitelně především Prahy. Je však třeba mít na paměti, že ne všechny dokumenty uváděly ve své dataci místo vydání, tedy ačkoli je možné tu kterou listinu lokalizovat poměrně spolehlivě podle jejího obsahu či vydavatele, nemusela být zahrnuta do přehledu, byl-li místní údaj vynechán. Typickým příkladem jsou listiny z plzeňské městské kanceláře, jejichž počet

přesáhl ve zpracovávaném souboru desítku, přesto se Plzeň mezi lokalitami, v nichž byla vydána listina, neobjevuje ani jednou.

Mezi vydavateli listin z hlediska jejich „stavovské“ příslušnosti přirozeně převládají v celém sledovaném období nadpoloviční většinou příslušníci šlechty, ve druhé etapě (1401–1418) zabírají šlechtické listiny dokonce téměř tři čtvrtiny celkové produkce. Výrazný početní nárůst zaznamenaly v „husitském“ období (1419–1437) písemnosti městské, především na úkor listin panovnických a církevních (srov. přílohy 3–7). Mezi příjemci zkoumaných písemností se města a měšťané prosadili o něco dříve, již v prostředním sledovaném období (1401–1418), i v této oblasti však celkově převládá šlechta (srov. přílohy 11–15).

Přestože je nutné brát v úvahu ztráty a mezery v pramenném dochování, s jistou korelací v množství nyní známého a dobově reálně existujícího materiálu lze přece počítat. Odráží se zde jednak obecný nárůst kvantity kancelářské produkce na konci středověku a v novověku; i v rámci takto se zvětšujícího objemu se navíc ve stále výraznějším poměru prosazují právě české texty.

3.3.

Lze říci, že dosažené poznatky dokládají na újeji jazykové úrovni pokročilost a diferencovanost jazykových prostředků v dané oblasti ve sledovaném údobí, v obecnějších souvislostech historicko-sociálních a kulturních pak relativní vyspělost českých zemí v rovině administrativy, ale i organizace společnosti a příslušných informačních toků a komunikačních struktur vůbec. Dokladem tohoto do určité míry výjimečného postavení po jistou dobu bylo mimo jiné i užívání češtiny jako určitého diplomatického jazyka ve slovanském prostředí střední a východní Evropy, čili na mezinárodní úrovni.

Skutečností nicméně je, že to zůstalo spíše efemérní epizodou a že čeština v důsledku politických a společenských peripetií následujících staletí přechodně pozbyla některých svých funkcí a domén i v domácím prostoru.

Nezávisle na ne vždy nepřetržitě trvající kontinuitě v administrativní komunikaci skýtají české diplomatické písemnosti cenné informace o dobových společenských poměrech a vztazích, stejně tak – čehož už nebývá využíváno tak často – to však mohou být a jsou též důležité zdroje jazykových dat, nadto v rovinách nezachycených tak reprezentativně jiným materiálem.

Předkládaná práce je pokusem upozornit na některé z aspektů této problematiky a načrtnout možné poznatky, které tato sféra slibuje nabízet.